

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

КАЛАБСЬКА ВІРА СТЕПАНІВНА

УДК 37(09)477

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТОЛІТТЯ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор
СИВАЧУК НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА,
Уманський державний педагогічний університет
імені П. Тичини, завідувач кафедри української
літератури та українознавства, завідувач
науково-дослідної лабораторії «Етнологія
Черкаського краю».

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, завідувач кафедри
педагогіки і психології вищої школи;

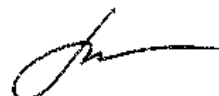
кандидат педагогічних наук
ТИМЧЕНКО АЛЛА АНАТОЛІЇВНА,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться *11 грудня 2013 р. об 11.30* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.02 в Інституті вищої освіти НАПН України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, дев'ятий поверх, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту вищої освіти НАПН України (01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9).

Автореферат розіслано *08 листопада 2013 р.*

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. В. Лесик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Для України завжди було важливим питання патріотичного виховання. І сьогодні побудова демократичного суспільства базується саме на засадах патріотизму, національної ідеї, народній культурі. Про це наголошується у чинних документах у галузі освіти: Законі України Про освіту (1991), Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1994), Концепції національного виховання (1994), Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2007), Концепції національно-патріотичного виховання молоді (2009) та інших законодавчих актах, що стосуються навчання і виховання молодого покоління. Патріотизм, національна свідомість є тими чинниками, що визначають моральну та соціальну сутність людини і від яких залежать доля і саме існування народу, що зумовлює зміст освіти та пошуків засобів вирішення її завдань.

Патріотичне виховання завжди було у полі зору вчених та дослідників і посідало одне з чільних місць у вітчизняній історико-педагогічній думці. Теоретичні проблеми патріотичного виховання розробляли такі відомі педагоги: П. Блонський, Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.

Серед сучасних дослідників, котрі працюють над проблемою патріотичного виховання та громадянських якостей школярів, – І. Бех, О. Вишневський, І. Зязюн, В. Івашковський, П. Ігнатенко, Н. Іщук, В. Каюков, Л. Костенко, В. Майборода, Р. Петронговський, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, М. Стельмахович, О. Савченко, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Ярмаченко та ін.

В останні роки з'явилася низка дисертаційних робіт, у яких порушували окремі аспекти патріотичного виховання: молодших школярів на матеріалі творчості П. Тичини – М. Павленко, у позаурочній виховній роботі – О. Коркішко, у процесі вивчення української літератури старшокласниками – В. Коваль, студентської молоді засобами мистецтва – О. Стьопіна, майбутніх учителів музики – Т. Анікіна; національно-патріотичного виховання підлітків в умовах позашкільного закладу – Т. Гавлітіна, молоді у позаурочний час – Я. Яців, студентів – О. Гевко. Психологічний аспект патріотизму досліджували О. Боровик (психологічні умови формування патріотичної свідомості), Н. Михальченко (динаміка розвитку патріотичної рефлексії у молодших школярів).

Важлива роль у формуванні патріотичної особистості належить українській усній народній словесності. Упродовж віків вона була для всього українського народу тим невичерпним джерелом, звідки наступні покоління набирались сили, мудрості життя, снаги й завзяття. Окрім того, історія розвитку українського суспільства свідчить, що фольклор був чинником консолідації української нації, що була розділена на політичній карті різними імперіями у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. У цей період політичні умови посилюють значимість зберігання і утвердження етнічної ідентичності, яку формували та підтримували українські родини. Виховання в сім'ї сприяло появі свідомих особистостей, які дбали про фізичне й духовне здоров'я нації. Оптимальним і сприятливим середовищем

збереження фольклорної пам'яті було українське село зі стабільним дотриманням традиційного сімейного укладу.

Збирачами і дослідниками українського фольклору кінця XIX – початку XX ст. були українські науковці, громадяни-патріоти, члени Просвіт, Громад: В. Антонович, Б. Грінченко, М. Грушевський, П. Демуцький, М. Драгоманов, П. Житецький, Ф. Колесса, М. Костомаров, П. Куліш, О. Потебня, А. Свидницький, П. Чубинський та ін.

Виховний потенціал фольклору у контексті етнопедагогіки досліджували Г. Волков, О. Духнович, В. Кузь, Н. Побірченко, Н. Сивачук, Г. Сковорода, Р. Скульський, М. Сметанський, М. Стельмахович, Ю. Ступак, Б. Ступарик, В. Сухомлинський, Є. Сявавко, Р. Чмелик, К. Ушинський та ін.

Першою школою патріотичного виховання кінця XIX – початку XX ст. була українська сільська родина, яка стала об'єктом дослідження істориків, фольклористів, педагогів, етнологів: О. Вишневського, Я. Головацького, М. Грушевського, І. Крип'якевича, М. Костомарова, П. Куліша, Г. Лозко, О. Лук'яненко, В. Мосіяшенко, С. Павлюка, В. Постового, Й. Сележана, М. Стельмаховича, М. Сумцова, Є. Сявавко, Т. Усатенко, І. Франка, Р. Чмелика, П. Чубинського, В. Шухевича, П. Щербаня та ін.

У другій половині XIX – першій чверті XX ст. зразки українського фольклору починають використовувати у змісті підручників. Зміст читанок початкової школи другої половини XIX–XX ст. досліджували Н. Богданець-Білокаленко, Н. Кузьменко; букварів в українських школах Закарпаття – О. Фізеші; історико-педагогічний аспект букварів – І. Козак; дитячої книжки Східної Галичини, зокрема видання читанок, – Г. Корнеєва; теорію та історію читанок Наддніпрянської України – В. Оліфіренко; дитячу літературу, як засіб виховання моральних рис молодших школярів, – Р. Зозуляк; дитячої періодики Західної України – О. Кравецька, Ю. Стадницька; видання для дітей в Україні 1917-1923 рр. – Н. Марченко.

Національне піднесення другої половини XIX – першої чверті XX ст. позначилося на змісті дитячої періодики. На її сторінках все частіше стали з'являтися зразки усної народної творчості українців, зокрема: колядки, щедрівки, веснянки, ліричні та історичні пісні, казки, загадки, легенди, перекази і т. ін.

Сучасні науковці торують нові шляхи формування патріотизму шкільної молоді відповідно запитів XXI ст. (змістове навантаження навчальних програм, громадські дитячі організації, заходи у шкільний та позашкільний час тощо), проте значення фольклору у цьому процесі вивчено недостатньо, а історико-педагогічний аспект питання практично не розглядався науковцями. Відсутність узагальнених досліджень проблеми зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження – **«Формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору (друга половина XIX – перша чверть XX століття)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану роботи науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол від 26 листопада 2007 р., № 4), а також узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол від 29 січня 2008 р., № 1).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження – теоретично обґрунтувати на основі цілісного аналізу освітніх і наукових процесів, закономірності та тенденції формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору означеного періоду.

Для реалізації мети поставлено такі завдання:

- розкрити суть концепту патріотизму та дослідити його рецепції в другій половині XIX – першій чверті XX ст.;
- висвітлити виховний потенціал українського фольклору патріотичного спрямування;
- довести, що українська родина кінця XIX – першої чверті XX ст. була основним осередком патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами фольклору;
- виявити у змісті дитячих часописів означеного періоду фольклорний матеріал патріотичного спрямування;
- окреслити творчий доробок українських педагогів і громадських діячів щодо виховного потенціалу української усної народної творчості у формуванні патріотизму учнів початкової школи в означений період;
- виявити зразки творів українського фольклору патріотичного спрямування у змісті підручників для початкової школи (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) і сприяли формуванню патріотизму в учнів.

Об'єкт дослідження – процес формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору (друга половина XIX – перша чверть XX ст.).

Предмет дослідження – педагогічні умови формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору в другій половині XIX – першій чверті XX ст.

Методи дослідження. Відповідно до мети та для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс методів:

- *загальнонаукові* (аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення) – з метою вивчення офіційних документів, філософської, психологічної, історичної, педагогічної літератури досліджувальної проблеми;
- *історико-генетичний* – до дослідження сутності патріотизму;
- *історико-компаративістський* (порівняльний) – з метою рецепцій патріотизму другої половини XIX – першої чверті XX ст.;
- *історико-педагогічний аналіз* дитячих часописів та навчальної літератури початкової школи кінця XIX – початку XX ст. з метою виявлення зразків українського фольклору патріотичного спрямування;

- *узагальнення опрацьованих матеріалів* – до формулювання висновків та визначення шляхів використання творчого доробку українського народу за сучасних умов.

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що дисертантом *уперше*:

- в історико-педагогічній науці проаналізовано вплив українського фольклору на формування патріотизму учнів початкових класів кінця XIX – початку XX ст.;
- виокремлено патріотичну складову у фольклорних текстах, що активно побутували у соціумі у кінці XIX – початку XX ст.;
- досліджено імперську, етнічну та радянську рецепції патріотизму другої половини XIX – першої чверті XX ст. у педагогічній думці та практиці початкової школи означеної доби;
- охарактеризовано українську сільську родину другої половини XIX – першої чверті XX ст. як осередок формування патріотизму у дітей молодшого шкільного віку засобами фольклору на побутовому рівні;

у науковий обіг уведено: документи, історичні факти, що дали змогу поглибити і конкретизувати відомості про тенденції й закономірності формування патріотизму засобами фольклору в учнів початкових класів другої половини XIX – першої чверті XX ст.;

висвітлено доробок учених педагогівозначеного періоду щодо виховання патріотизму молодших школярів на засадах усної народнопоетичної творчості;

виокремлено фольклорний матеріал патріотичного спрямування у змісті навчальних підручників та посібників для початкової школи та дитячих часописів другої половини XIX – першої чверті XX ст.

Практичне значення одержаних результатів у тому, що наукові узагальнення доведено до рівня конкретних висновків і рекомендацій. Зібраний, проаналізований, узагальнений матеріал та результати дослідження використовуються у роботі науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; вони можуть бути введені до змісту навчальних курсів з фольклору, українського дитинознавства, основ народознавства, педагогіки, історії педагогіки вищих навчальних закладів, а також укладанні підручників, навчальних посібників та іншої навчально-методичної літератури, у практиці роботи сучасної школи, подальших наукових дослідженнях у царині загальної педагогіки, історії педагогіки.

Сформульовані положення та висновки дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка від 19 червня 2012 р., №1971/01), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка від 30 травня 2012 р., № 72), Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка від 19 червня 2012 р., № 677), а також табору «Маячок», підпорядкованого громадській соціально-просвітницькій організації вчителів шкіл та викладачів вищих навчальних закладів м. Умані – «Життя з надією» (довідка від 28 липня 2008 р., № 1) та виховних заходів на базі Уманської загальноосвітньої школи I-III ступенів (довідка від 28 травня 2010 р., № 4 79).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедр української літератури та українознавства (2010), хореографії та музінструмента (2007 – 2010) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; звітних наукових конференціях аспірантів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2007-2010), оприлюднено на науково-практичних конференціях:

– *міжнародних*: «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Умань, 2008), «Слов'янське музичне мистецтво у контексті європейської культури» (Вінниця, 2009), «Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського у контексті сучасних проблем початкової освіти» (Чернігів, 2010), «Хрисанф Ящуржинський – фольклорист, етнограф, патріот» (Умань, 2012);

– *всеукраїнських*: «Видатні постаті науки, культури і освіти України» (Київ, 2008), «Формування професійної компетентності вчителя початкової школи в умовах ВНЗ» (Умань, 2009), «Українська література та українознавство: історія, методика, актуальні проблеми» (Умань, 2010), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2010);

науково-методичних семінарах різних рівнів:

– *всеукраїнському* «Українське народознавство в школі: історія, доля, проблеми» (Умань, 2010);

– *регіональному* «Використання фольклору як складова підготовки майбутнього вчителя мистецько-педагогічних дисциплін» (Умань, 2009).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 14 одноосібних публікаціях; з них – 6 статей у фахових наукових фахових виданнях України, 1 стаття у фаховому зарубіжному витанні (США). Загальний обсяг публікацій становить 5,3 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 15 додатків на 24 стор. Повний обсяг дисертації становить 261 сторінку. Список використаних джерел включає 408 найменувань, із них – 1 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність та доцільність, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, означено завдання; окреслено теоретичну і методологічну основи та методи дослідження; аргументовано наукову новизну та теоретичну значущість одержаних результатів, накреслено шляхи та умови їх впровадження у практику, подані відомості про апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі** – «*Науково-теоретичні засади формування патріотизму засобами фольклору (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ століття)*» – розкрито суть концепту патріотизму, охарактеризовані його рецепції у суспільстві другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст., висвітлено виховний потенціал української усної народної словесності, як чинника патріотичного виховання.

У процесі дослідження встановлено, що науковці та педагоги розглядали формування патріотизму у теоцентричному, соціоцентричному та антропоцентричному змістах. Науковці які стоять на позиціях *теоцентризму* (Г. Ващенко, О. Вишневський та ін.) патріотизм трактують як пріоритетне духовне служіння Батьківщині, яке поєднується з діяльним богослужінням і рідниться з благочестям. *Соціоцентричний* підхід до патріотизму ґрунтується на належності людини до єдиного соціуму, єдиної держави. Людина шукає захисту не в надприродних силах, а спирається на підтримку єдиної спільноти (класу чи держави). Такий підхід в Україні ми спостерігали за часів радянської влади, що виховувала у громадян любов до спільної соціалістичної Батьківщини, спільний світогляд – марксизм-ленінізм, спільну мету – будову комунізму. Видатні науковці (І. Бех, В. Кремень, К. Чорна та ін.) бачать подальший розвиток концепту патріотизму в *антропоцентричному* услі, основою якого є переконання, що суб'єктом – носієм патріотизму в соціумі є людина, особистість. Академік В. Кремень наголошує, що сьогодні «епоха не абстрактних ідей, а конкретної людини, тому пріоритет належить не ідеологемам, а людиноцентризму». Аналіз праць сучасних українських учених (П. Ігнатенка, В. Кузя, С. Мельничука, В. Омеляненка, С. Омеляненко, Ю. Руденка, З. Сергійчук, Р. Скульського, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, П. Щербаня та ін.) дав можливість виявити *етноцентричний* підхід до вирішення проблеми формування патріотичних почуттів, витоки якого започатковані були дослідниками, просвітянами, громадськими діячами другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У нашому дослідженні ми розглядали саме цей концепт патріотизму, адже в його основі – рідна мова, культура, фольклор, традиції, обряди.

Аналіз історико-педагогічних, філософських джерел минулого та сучасності щодо патріотизму другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. засвідчив, що територіальний поділ України між імперськими державами мав вирішальний вплив на історію, політичне, економічне, духовне, культурне життя народу. У межах нашого дослідження ми прослідкували різні рецепції патріотизму, що були притаманні тогочасному суспільству: імперську, етнічну (національну), радянську.

У роботі зазначено, що імперська рецепція патріотизму присутня в поліетнічній державі, підтримує офіційну політику влади, що намагається виховувати своїх громадян – представників різних етносів, які проживають на її території, культурою пануючого етносу. В основі імперської рецепції російського патріотизму лежала ідеологема «православ'я, самодержавство, народність», що мало забезпечити існування «єдиної неподільної Росії».

У дисертації доведено, що на противагу проімперській рецепції патріотизму з'являється національна державотворчого змісту. Ми її означили як *етнічну*. Її пріоритетами були усна народна словесність, мова, звичаї, традиції, побут, природа рідного краю. Національна, або етнічна, рецепція патріотизму втілювалася в життя завдяки зусиллям свідомих українців-патріотів (В. Антонович, Б. Грінченко, М. Грушевський, П. Демуцький, В. Доманицький, М. Драгоманов, П. Житецький, М. Костомаров, П. Куліш, О.Потєбня, П. Чубинський, Хр. Ящуржинський та ін.), які збирали, досліджували та пропагували український фольклор. Саме фольклор

об'єднував українські родини, консолідував українську націю. Праці українських просвітителів другої половини ХІХ ст. (І. Бартошевського, Б. Грінченка, М. Драгоманова, П. Куліша, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка та ін.), зміст українських педагогічних часописів початку ХХ ст. («Світло», «Вільна українська школа») свідчать про увагу до зразків українського фольклору як засобу формування патріотизму учнів початкової школи. Розробляючи концепції національної освіти і виховання, педагоги, просвітителі, громадські діячі другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. (Д. Збір, П. Клименко, К. Мірза-Авекянц, С. Русова та ін.) вважали необхідним виховувати у підростаючого покоління етнічний патріотизм, засобами фольклору. Офіційне панування етнічного патріотизму припадає на час національного піднесення (1917-1920), коли політика, зокрема шкільна, урядів Центральної ради, Генерального секретаріату, Гетьманату, Директорії сприяла розвитку і поширенню української мови, культури, освіти, стимулювала використання фольклору в навчально-виховному процесі початкової школи. У процесі нашого дослідження ми виявили три хвилі підйому етнопатріотизму: друга половина ХІХ ст., початок ХХ ст. (період визвольних змагань), початок коренізації у Наддніпрянській Україні.

Ми з'ясували, що радянська рецепція патріотизму на Наддніпрянщині починає формуватися з 20-х років ХХ ст. В її основі – комуністичне вчення про суспільство, запропоноване К. Марксом і Ф. Енгельсом, а на все національне накладалося тавро націоналізму, навіть фашизму. У 20-х роках ХХ ст. на Наддніпрянщині велася політика українізації, яка сприяла залученню корінного населення республіки до активного будівництва соціалізму. У школах, державних установах та громадських організаціях запроваджували українську мову; розгортався краєзнавчий рух, який набув масовості серед населення і сприяв формуванню етнічного патріотизму, однак від 1924 р. відбувається зміна змісту краєзнавчих досліджень: увага акцентується на трудових та економічних ресурсах краю, фольклористичні пошукові дослідження відходять у тінь. Аналіз статей періодичних видань («Бюлетень комісії краєзнавства Всеукраїнської АН» (1923-1924), «Етнографічний вісник» (1925-1932), «Народноепросвещение» (1917-1937) «Радянська освіта» (1923-1931), «Шлях освіти» (1922-1930)) дав нам можливість прослідкувати дві позиції вчених, педагогів щодо місця фольклору в краєзнавчій роботі. Одні з них бездумно виконували накази влади і вилучали фольклорний матеріал, другі – аргументували необхідність його використання у початковій трудовій школі. Це сприяло, в першому випадку, – поширенню інтернаціональної, в другому, – збереженню етнічної рецепції патріотизму, яка закорінена у звичаї, традиції, фольклор.

У зв'язку з цим висвітлено виховний потенціал українського фольклору патріотичного спрямування та визначено його засоби, шляхи, форми і методи, що сприяють формуванню етнічного, державотворного патріотизму.

Формування патріотизму засобами української усної народної словесності мало глибоке наукове підґрунтя. Про це свідчать дослідження Г. Ващенко, О. Вишневецького, П. Ігнатенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, Н. Сивачук, М. Стельмаховича, Ю. Ступака, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Ушинського та ін. Фольклорні твори є надзвичайно ефективним засобом

формування патріотизму у молодшому шкільному віці. Найбільш активними і дієвими жанрами українського фольклору патріотичного наповнення є: *обрядовалірика* (колядки, щедрівки, посівальні, веснянки, гаївки), *драма* (вертеп, «Коза», «Маланка», весняні ігри, купала, обжинки), *епос* (билини, думи, історичні пісні, пісні-хроніки, казки, легенди, перекази, народні оповідання, бувальщина), *пареміографія* (прислів'я, приказки, загадки), *дитячий фольклор* (колискові пісні, забавлянки, скоромовки). В українському фольклорі патріотичної спрямованості головний герой – втілює уявлення про національний ідеал героя, якому притаманні сила, відвага, любов до рідної землі, мужність, доброта, а моделі його поведінки є зразком до наслідування для молодших школярів.

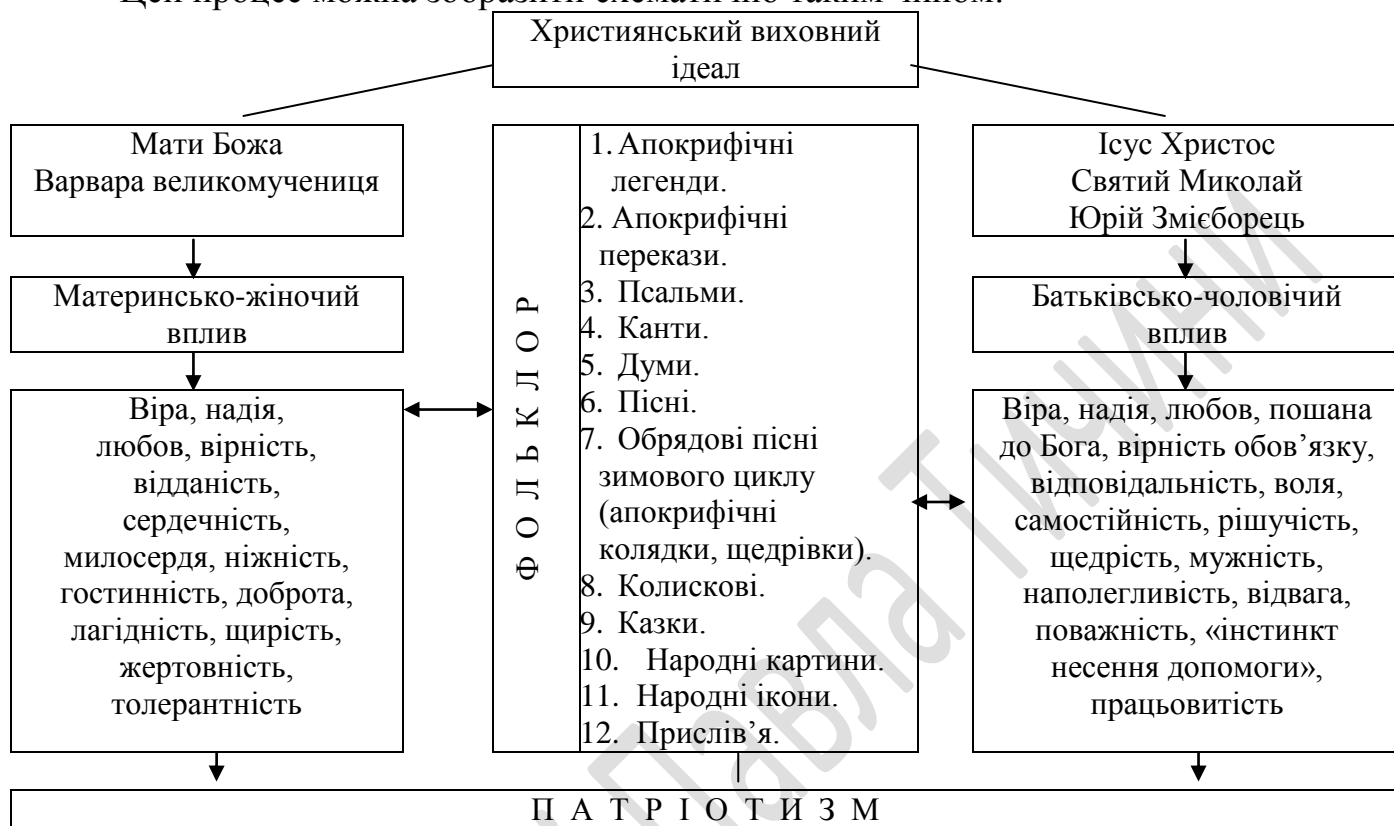
Усна народна творчість формує такі складові компоненти почуття патріотизму: емоційно-вольову (сприйняття вчинків, подвигів головного героя твору крізь призму почуттів, емоцій, співпереживань); когнітивну (сприйняття поведінки героя, осмислення її, бажання наслідувати його); практично-дійову (застосування одержаних знань на практиці, тобто наслідування фольклорних героїв у реальному житті).

У другому розділі – «*Теорія і практика формування патріотизму засобами українського фольклору в учнів початкових класів у другій половині XIX – першій чверті XX століття у соціокультурному середовищі*» – розглядається українська сільська родина кінця XIX – першої чверті XX ст. як основний осередок формування патріотизму молодших школярів засобами фольклору. Нами також здійснено аналіз дитячих часописів означеного періоду і виявлено у їхньому змісті фольклорний матеріал патріотичного спрямування.

Ми з'ясували, що у другій половині XIX – на початок XX ст. в українських родинах фольклор органічно вписувався у щоденне життя родини, у цей час він майже не втратив свого утилітарного призначення, був важливою складовою духовної культури народу. Як свідчать дослідження етнографів, істориків, педагогів, фольклористів, в основі виховання в українській родині кінця XIX – першої чверті XX ст. були праця і особистий приклад. У другій половині XIX – першій чверті XX ст. земля залишалася тією основою, що єднала українців у націю. У процесі хліборобської праці викристалізовувалися такі якості майбутнього патріота як-от: наполегливість, мужність, сила волі, вірність, безстрашність. Праця на землі, ладування на ній формували у молодших школярів на рівні підсвідомості архетип доброї матері, землі-годувальниці, що є власне передумовою зародження почуття патріотизму. Землі було присвячено низку календарних свят від Благовіщення до Введення, у яких брали участь діти. Зимові календарні обрядовість містить у своєму складі колядки, щедрівки, віншівки, посівальні та водохресні пісні які радо виконували діти. У процесі вертепного дійства відбувався процес соціалізації особистості, розвивалися такі якості душі як щедрість, гостинність, лагідність, доброзичливість – складові такої важливої риси української ментальності як кордоцентризм. Серед обрядів важливе місце в українській родині кінця XIX – початку XX ст. належало весіллю, в основі якого ідея «міцна сім'я – міцна держава». А вірність у коханні, подружньому житті завжди були передумовою вірності Україні.

Патріотизм дітей молодшого шкільного віку формувався в українській родині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. також на релігійному ґрунті і батьком, і матір'ю.

Цей процес можна зобразити схематично таким чином:

У формуванні патріотизму молодших школярів належне місце в означений період посідала релігія. Релігійне виховання в родині тісно пов'язане з обрядами, в яких діти брали активну участь. Саме обряд був основною формою організації навчально-виховного процесу в материнській школі, який тривав усе життя. Жінка-мати встановлювала порядок у життєвому просторі і часі. У процесі сімейної обрядовості мати виховувала у дітей почуття обов'язку перед родом, рідним краєм, громадою. Постійне прилучення дітей до різних обрядодійств виховувало почуття святості краю, міцного зв'язку кожної людини з ним («Рідний край – зелений рай»). У материнській школі обрядовий цикл – це величезне коло «наук» про рідний край, яке досягало молоде покоління до повноліття. Крім матері, на дитину кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. мали виховний вплив інші члени родини.

Зразки українського фольклору зберігались і передавались такими методами як-от: занурювання у фольклорну стихію під, обрядових дій, ілюстрації, бесіди, приклади, спостереження, авторитет батьків, старших, заохочення, похвали, покарання, колективне виховання, рольової гри, самовиховання, самовдосконалення, практична участь дітей у трудовому процесі, спільна праця. Це все сприяло формуванню у молодших школярів національної картини світу, менталітету, що становило підґрунтям етнічного патріотизму.

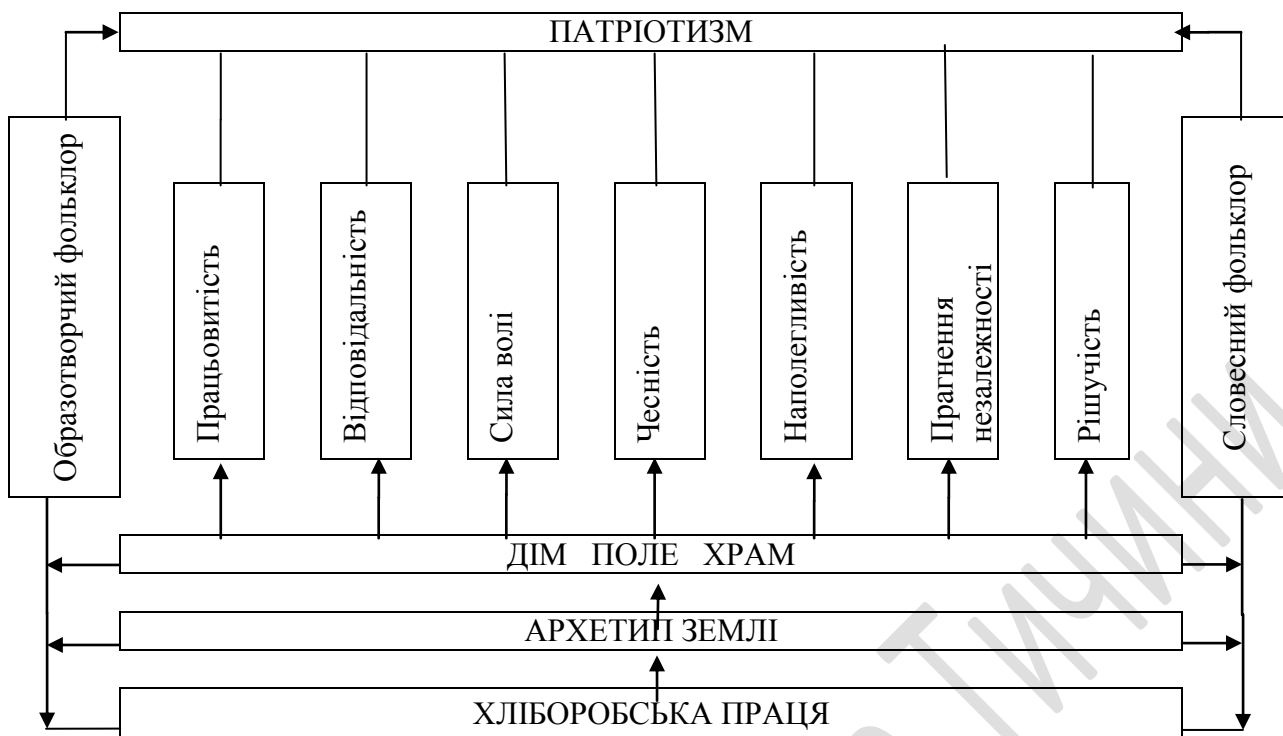

Схема формування патріотизму у молодших школярів засобами фольклору в українській родині другої половини XIX – початку XX ст.

Дійовим засобом виховання міської молоді другої половини XIX – першої чверті XX ст. були дитячі часописи. Їхня поява була наслідком перетворень у громадському житті, результатом усвідомлення громадськими діячами, науковцями, педагогами суспільної ролі друкованого слова у формуванні нового покоління молоді. У нашому дослідженні розглянули 37 дитячих україномовних журналів, перші випуски яких з'явилися на західних українських землях у другій половині XIX ст. До початку XX ст. випуском дитячих журналів на громадських засадах займалися просвітяни, які розглядали їх як інструмент виховання дітей молодшого шкільного віку.

З'ясовано, що на сторінках дитячих часописів другої половини XIX – першої чверті XX ст. друкували такі зразки фольклору: казки, думи, прислів'я, приказки, загадки, приповідки, байки. Фольклорний матеріал долучав учнів-початківців різних верств суспільства до українського слова, до історії краю, ознайомлював з флорою і фауною України, формував любов до рідного краю.

Аналіз змісту дитячої періодики другої половини XIX ст. показує, що вона виконувала такі основні педагогічні функції: навчальну, виховну, естетичну, розвивальну, сприяло поширюванню знань, допомагала в опануванні навичок читання, задовольняла пізнавальні та духовні потреби молодих читачів.

Дитячі журнали, що виходили з друку на західних українських землях («Дзвінок» (1890–1914), «Світ дитини» (1919–1931), «Наш прапор» (1921), «Наш приятель» (1922–1939), «Молода Україна» (1923–1926), «Пчілка» (1923–1933) та ін.) несли в маси чітку національну ідею, «Дзвінок», «Світ дитини» сприяли формуванню патріотизму дітей в українських родинях не тільки у Галичині, а й за її межами (Америка, Бразилія, Канада, Росія, Франція), що консолідувало українців у світі.

Дитячі періодичні видання Радянської України від 1919 р. стають органом активної пропаганди комуністичних ідей. У змісті дитячих журналів, що виходили у 1920–1925 рр. («Новими стежками» (1922–1923), «Червоні квіти» (1923–1930), «Більшовиченята» (1924–1931), «Безвірник» (1925–1935) та ін.) прослідковується політична заангажованість. Провідним мотивом у творах була героїка революції, розбудови країни, важливість боротьби з внутрішніми та зовнішніми ворогами. Натомість у їх змісті зменшується частка фольклорного матеріалу, з'являються публікації агресивного антирелігійного спрямування і т. ін.

Найвпливовішими щодо формування національного патріотизму, на нашу думку, були дитячі часописи «Молода Україна» (1908–1912, 1914), «Дзвінок» (1890–1914), «Світ дитини» (1919–1931). Вони розвивали у читача-школяра паростки національної свідомості, плекали почуття любові до рідного слова, рідного краю, рідного етносу, гордість за нього.

У третьому розділі – *«Український фольклор патріотичного спрямування у системі початкової освіти (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ століття)»* на основі узагальнення історико-педагогічного досвіду другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. досліджено творчий доробок українських педагогів і громадських діячів щодо використання виховного потенціалу української усної народної творчості у формуванні патріотизму в учнів початкової школи, проаналізовано зразки фольклору у змісті підручників для початкової школи, а також розроблено рекомендації щодо використання позитивного досвіду на сучасному етапі розвитку початкової освіти.

Аналіз наукової спадщини прогресивних діячів освітянської ниви кінця ХІХ – початку ХХ ст., які були членами Громад, Просвіт свідчить, що вони ставили за мету агітаційно-пропагандистську роботу серед селянства, оскільки саме цей клас визначав соціальне обличчя української «етнічної маси». Дослідженню українського фольклору вони надавали великого значення, тому записували, систематизували, видавали зразки української усної народної словесності, серед яких значна частина була патріотичного спрямування. Вчені досліджували спосіб життя, світогляд простого народу, з тією метою щоб на його основі побудувати систему національної освіти.

Публікації, що з'являються на початку ХХ ст., зокрема у педагогічному часопису «Світло» (1910–1914), свідчать, що їх автори (О. Верходуб, В. Поточний, С. Русова, С. Чарнолуська, Я. Чепіга та ін.) пропагували ідею виховання молоді на засадах українського фольклору, розглядали доцільність його використання у навчальному процесі. Під час визвольних змагань українського народу (1917–1920) політичний клімат сприяв духовному оновленню нації, тому автори публікацій у журналах Наддніпрянщини «Вільна українська школа» (1917–1920), «Шлях» (1917–1919): шукали засоби патріотичного виховання та пропонували для цього використовувати український музичний мелос і радили створювати хори у репертуарі яких мала бути українська народна пісня патріотичного спрямування; відстоювали національну сутність, зміст і традиції українського шкільництва.

Проводячи політику коренізації в 1920–1925 р. і на Наддніпрянській Україні, радянська влада спочатку виказувала свою прихильність до інтересів населення

цього регіону, що знайшло своє відображення і в освіті: приділяється значна увага українській мові, з'являються наукові праці з фольклористики (М. Грушевського, К. Квітки та ін.), виходять друком дитячі фольклорні збірники (М. Вериківського, І. Верховинця, Я. Степового, К. Стеценка, В. Ступницького та ін.). Але характер українізації в цілому був непослідовним та суперечливим. Її реальні результати і можливі наслідки не влаштовували владу: офіційно ніби продовжувалась ця політика, а по суті процес згортався.

В цей період на західних українських землях політичні умови також не сприяли вихованню молодших школярів на національних засадах. Однак громадські організації («Українське педагогічне товариство», «Просвіта», «Союз українок» та ін.) у виховній роботі з дітьми активно використовували фольклор. Зразки української усної народної словесності патріотичної спрямованості друкувалися у дитячих журналах («Світ дитини», «Наш прапор», «Наш приятель», «Молода Україна»), що значно сприяло формуванню патріотизму молодших школярів.

Виявлено, що упорядники та автори видань навчальної літератури для україномовних учнів початкових класів Наддніпрянщини («ГраMATка» П. Куліша, «Буквар південноруський» Т. Шевченка, «Українська абетка» М. Гатцука, «Рідне слово» К. Ушинського, «Читанка. Перша книжка після граMATки» Т. Хуторного, «Рідне слово» Б. Грінченка, «Рідна школа» С. Черкасенка, «Початкова географія для народних шкіл» С. Рудницького, «Сонечко» С. Титаренка, «Друга читанка для трудових шкіл» Т. і Н. Лубенців, «Веселка» Я. Чепіги та ін.) та Наддністрянщини («Читанка для діточок в народних училищах руських» М. Шашкевича, «Школа народних дітей» та ін.), не зважаючи на офіційну політику, що стимулювала імперський патріотизм, використовували тексти дитячого фольклору, календарно-обрядову та родинно-побутову лірику, пареміографію, казки та героїчний епос, що формувало почуття патріотизму в етнічному вимірі.

На сторінках періодичних та педагогічних видань Наддніпрянської та Наддністрянської України («Основа», «Світло», «Вільна українська школа», «Учитель») містилися огляди, рецензії, критика на діючі підручники, а також розміщували статті з пропозиціями щодо поліпшення змісту і якості майбутньої навчальної літератури. Автори статей звертали увагу на педагогічний потенціал української усної народної словесності, пропонували використовувати її зразки у навчальному процесі.

Вагоме значення у розвитку педагогічної думки означеного періоду має діяльність К. Ушинського, який розробив і науково обґрунтував основи початкового навчання та виховання дітей на засадах усної народної творчості (принцип народності). «Рідне слово» К. Ушинського мало вирішальний вплив на зміст підручників Т. Хуторного, Б. Грінченка, С. Черкасенка та ін.

Необхідно зазначити, що у 20-х роках ХХ ст. на Наддніпрянщині радянська влада паралельно з політикою українізації запровадила активну войовничу антирелігійну пропаганду, у горнилі якої нищилася фольклорна пам'ять українського народу, натомість зміст підручників для початкової школи все більше відповідав комуністичній ідеології та матеріалістичному світогляду. По суті було оголошено війну фольклору як пережитку минулого. «Вчені»-

фольклористискладали колядки та думи на радянський лад, що спричинило деструкцію фольклорної пам'яті українського народу. Натомість у вихованні утверджувався радянський патріотизм.

На західноукраїнських землях у змісті підручників для початкової школи зусиллями педагогів-патріотів активно використовували фольклорний матеріал патріотичного спрямування. Однак офіційна влада ставилася до цього негативно, у дітей виховували толерантне ставлення до влади, не допускали проявів етнопатріотизму в освіті. Українська народна словесність виступала важливим чинником формування етнопатріотичних почуттів молодших школярів другої половини XIX – першої чверті XX ст.

Формування патріотизму забезпечує прогресивний рівень розвитку свідомості на кращих традиціях своєї Вітчизни, сприяє збереженню і примноженню досягнень минулого, перетворенню їх у складову частину світової культури, духовного життя людства.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження до підстави для таких висновків:

1. На основі системного аналізу наукової літератури та історичних джерел розкрито суть основних концептів патріотизму. На підставі аналізу патріотизму у різні періоди національно-державного творення ми виявили, що патріотизм – якість складна і багатогранна. Він мав форми імперського, національного, радянського і т. ін.

Аналіз праць сучасних українських учених дав можливість виявити *етноцентричний* підхід до вирішення проблеми формування патріотичних почуттів, витоки якого започатковані були дослідниками, просвітянами, громадськими діячами другої половини XIX – першої чверті XX ст. В основі етноцентричного підходу лежить переконання, що патріотизм починає зароджуватися у дитини ще в материнській школі, він виражається у любові до неньки і батька, рідної мови, культури, природи. Під впливом фольклору формуються такі його складники етнічного патріотизму: *емоційно-вольовий, мотиваційний, когнітивний, етноідентифікаційний*.

2. Досліджено рецепції українського патріотизму другої половини XIX – першої чверті XX ст. у педагогічній думці та практиці початкової школи означеної доби. У період нашого дослідження існувало три рецепції патріотизму: імперська, національна (етнічна), радянська (інтернаціональна).

Імперська рецепція патріотизму офіційно панувала до 1917 р., базувалася на принципах: «православ'я», «самодержавство», «народність»; *національна* рецепція патріотизму виникла на противагу імперській існувала паралельно, панувала в суспільстві під час визвольних змагань українського народу (1917–1920), формувалася на засадах українського фольклору, звичаях, традиціях, пізнанні історії рідного краю; *радянська* рецепція патріотизму почала формуватися у 20-х роках XX ст. на теренах радянської України, в її основі – комуністичне вчення про громадян без національності та без Батьківщини.

3. Здійснене дослідження висвітлило виховний потенціал українського

фольклору та з'ясувало його роль у формуванні патріотизму. Нами визначено *засоби* українського фольклору, що сприяли становленню патріотичних почуттів молодших школярів другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст.: календарно-обрядова лірика (колядки, щедрівки, посівальні, водохресні, веснянки, гаївки); родинно-обрядова лірика (весільні пісні); героїчний ліро-епос (билини, думи, історичні пісні, пісні-хроніки); казковий епос (казки про тварин, чарівні, соціально-побутові); неказковий епос (легенди, перекази, бувальщина, народні оповідання); дитячий фольклор для дітей (колискові, забавлянки); дитячий фольклор (скоромовки, лічилки); параміографія (прислів'я, приказки) та розкрито їх виховний потенціал.

Ми окреслили *шляхи* формування патріотизму в учнів початкових класів в означений період у позаурочний час: життя і діяльність сім'ї, родини; творчість кобзарів і лірників; діяльність освітніх закладів; вплив навколишнього середовища (природа рідного краю, малої Батьківщини); вплив засобів масової інформації (дитяча періодика). Ми вмотивували, чому саме учні початкових класів стали об'єктом нашого дослідження.

4. Проаналізовано спектр можливостей використання зразків українського фольклору патріотичного спрямування у родинному вихованні другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. Сільська родина в означений період стала осередком формування патріотизму в молоді, адже була основним носієм ідей, знань, народних звичаїв, традицій. Українське селянство, упродовж багатьох століть презентувало українство, зберігало мову, залишилося колискою нашої культури.

Патріотичне виховання в українській родині починається з відданості дітей матері, під впливом якої формували таку рису української ментальності як кордоцентризм. Звідси – сердечність родинних взаємин, відданість матері, батьку, роду, народу, що є в основі патріотизму.

Становленню патріотизму молодших школярів в українській родині сприяв високий рівень релігійності батька та матері, які були основними вихователями. Релігійність забезпечувала єдність інтересів родини, сприяла збереженню національної свідомості, а також доповнювала образ виховного ідеалу високою моральністю. Патріотичні почуття дітей на засадах християнської релігії виховували: апокрифічні легенди, апокрифічні перекази, псалми, канти, пісні, обрядові пісні зимового циклу (колядки, щедрівки), колискові, казки, народні картини, прислів'я. Материнсько-жіночій вплив формував у дітей віру, надію, любов, вірність, відданість, сердечність, милосердя, ніжність, гостинність, доброту, лагідність, щирість, жертвовність, толерантність. Батьківсько-чоловічий – формував пошану до Бога, вірність обов'язку, відповідальність, волю, самостійність, рішучість, щедрість, мужність, наполегливість, відвагу, поважність, «інстинкт несення допомоги», працьовитість.

Українська сільська родина другої половини ХІХ – першій чверті ХХ ст. перебувала в постійному господарському та обрядовому спілкуванні з землею. Праця на землі, ладування на ній на рівні підсвідомості формує у молодших школярів архетип доброї матері, землі-годувальниці, що є власне передумовою зародження почуття патріотизму.

В українській родині культивувався тип селянина-трудівника – хазяїна (хазяйки). Орієнтиром у народній педагогіці українців, становленні громадянина-патріота була земля і хліборобська праця, а надто власна земля, яку він здатен захищати ціною власного життя. У процесі праці на землі викристалізовувалися такі якості майбутнього патріота як-от: наполегливість, мужність, сила волі, вірність, безстрашність. Споконвічна хліборобська праця українського селянина спричинила появу на рівні підсвідомості етнічного архетипу землі, який об'єднав ментально націю через причетність до материнського ґрунту і породив календарну обрядовість та систему жанрів фольклору патріотичного спрямування, що став важливим засобом виховання молодших школярів у сім'ї.

З'ясовано основні *методи* формування патріотизму в українській родині: занурювання у фольклорну стихію під час свят, обрядових дій; ілюстрації; бесіди; приклади; спостереження; авторитет; заохочення, похвала; покарання; колективне виховання; рольові ігри; самовиховання; самовдосконалення; практична участь дітей у трудовому процесі; спільна праця.

5. Здійснено аналіз дитячих часописів другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст., що виходили для різних верств україномовних читачів, а саме: «Ластівка. Письмо для руських дітей» (1869-1881), «Бібліотека для молодіжи» (1885-1914), «Дзвінок» (1890-1914), «Читайте, діти» (1907), «Молода Україна» (1908-1912, 1914), «Волошки» (1917), «Ранок» (1919), «Світ дитини» (1919-1939), «Новими стежками» (1923), «Пчілка» (1923-1935), «Червоні квіти» (1923-1931), «Безвірник» (1925-1935) та ін. Визначено їхнє наповнення фольклорним матеріалом патріотичного спрямування.

Зміст і направленість дитячої періодики другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. відрізнялась в залежності від політичних умов у суспільстві. Національне піднесення стимулювало появу, розвиток і становлення дитячих часописів. Видавці та редактори, яких намагалися використовувати друковане слово як інструмент виховання, зокрема працювали над формуванням етнічного патріотизму молоді. У радянських дитячих часописах відчуваємо активну пропаганду комуністичних ідей: кількість зразків фольклору зменшується, з'являються перероблені колядки, щедрівки.

На основі аналізу змісту дитячих часописів другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. виявлені *методи* формування патріотизму юних читачів: розповідь, ілюстрації, самостійна робота та ін.

5. Виявлено і окреслено творчий доробок українських педагогів і громадських діячів щодо використання виховного потенціалу української усної народної словесності у формуванні патріотизму в початковій школі другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. Висвітлено і розкрито проблему формування патріотизму молодших школярів засобами українського фольклору на сторінках педагогічної преси означеного періоду.

На початку ХХ ст. часописи «Світло» (1910-1914), «Вільна українська школа» (1917-1920), «Шлях» (1917-1919) публікують статті, автори яких намагалися протистояти денационалізації і асиміляції української молоді. Одним із засобів, який забезпечує формування патріотичних почуттів, вважали український фольклор, тому

значну увагу приділяли його використанню у навчальному процесі початкової школи.

У 20-х роках ХХ ст. дослідники українського фольклору не тільки його записували, а й намагалися привернути увагу громадськості на необхідність його збереження і вивчення. У цей час з'являються фольклорні збірки для дітей молодшого шкільного віку Я. Степового, М. Вериківського, І. Верховинця, В. Ступницького, К. Стеценка та ін. Вікова диференціація праць українських музикантів свідчить, що дослідники вважали український фольклор дійовим виховним засобом особистості та намагалися долучити до нього молодь.

У 20-х роках ХХ ст. офіційна освітянська політика Наддністрянщини спонукала свідомих педагогів і громадських діячів західного регіону формувати етнічний патріотизм у позаурочний час. Громадські організації («Українське педагогічне товариство», «Просвіта», «Союз українок» та ін.) використовували зразки українського фольклору у заходах для молоді.

6. Нами проаналізовано підручники для початкової школи другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. на предмет виявлення питомої ваги фольклору. Зразки українського фольклору, що активно використовувалися у навчально-виховному процесі початкової школи у змісті підручників другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. («Читанка» (1850) М. Шашкевича, «ГраMATка» (1857) П. Куліша, «Українська абетка» (1860) М. Гацука, «Буквар південноруський» (1861) Т. Шевченка, «Рідне слово» (1864) К. Ушинського, «Читанка» (1883) Т. Хуторного, «ГраMATка» (1907) Г. Неводовського, «Рідне слово» (1912) Б. та М. Грінченків, читанка «Рідне слово» (1917) С. Черкасенка, «ГраMATка» (1917) Нореця (Т. Лубенця), український буквар «Ярина» (1918) А. Воронця, читанка «Ясні зорі» (1918) М. Рудинського, «Початкова географія для народних шкіл» (1918) С. Рудницького, буквар «Сонечко» (1921) С. Титаренка, «Читанка для трудових шкіл» (1923) Т. та Н. Лубенців, читанка «Веселка» (1924) Я. Чепіги та ін.) вносили патріотичну спрямованість у виховання молодших школярів.

Нами з'ясовано, що фольклор у змісті підручників плекає у дитини повагу та любов до батьків, ближніх, знайомить з рідною флорою і фауною, культивує любов читача до рідного довкілля, що є важливим у формуванні патріотизму.

Для сучасного суспільства і школи цінним є досвід формування патріотизму молодого покоління засобами фольклору другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Від того, наскільки широко молодь пройматиметься патріотичними почуттями, залежатиме міцність української держави. Сьогодні ми відчуваємо брак справжніх громадян-патріотів у нашому суспільстві тому, сподіваємось, що наше дослідження буде сприяти формуванню в учнів молодших класів патріотизму засобами фольклору.

Теоретичні положення й висновки, що містяться в дисертаційному дослідженні, можуть знайти застосування в таких сферах:

- практичній – як теоретичний матеріал до написання праць з психолого-педагогічних наук, спецкурсів та спецсеминарів та їх навчально-методичного забезпечення (посібників, методичних рекомендацій, лекцій);
- науково-дослідній – для розроблення й визначення основних напрямів

подальших наукових досліджень;

- освітньо-управлінській – на підставі осмислення тенденцій формування патріотизму в учнів початкових класів засобами фольклору (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) уможливити використання його для модернізації сучасної початкової школи.

Проведене дослідження не претендує на повне і всебічне розкриття порушеної проблеми. Перспективними напрямками вважаємо дослідження впливу української усної народної словесності на духовне, моральне та фізичне виховання школярів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Калабська В. Педагогічна спадщина С. Рудницького у процесі виховної роботи дитячого християнського табору «Маячок» / Віра Калабська // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»: зб. наук. праць / ред. кол. : Тарасенкова Н. А. (відп. редактор) [та ін.]. – Черкаси : Вид-во Черкаського національного університету, 2008. – Вип. 132. – С. 47-52.
2. Калабська В. Фольклор як чинник формування патріотизму молодших школярів у читанці С. Черкасенка «Рідна школа» / Віра Калабська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць / ред. кол.: Н. В. Гузій (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 9 (19). – С. 51-54. (Серія 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики»).
3. Калабська В. До питання формування патріотизму в історико-педагогічній думці другої половини XIX – початку XX ст. / Віра Калабська // Історико-педагогічний альманах / ред. кол. : Сухомлинська О. В. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – Вип. 1. – С. 4-10.
4. Калабська В. С. Виховання патріотизму засобами українського фольклору : (на матеріалах дитячих часописів Наддніпрянщини першої чверті XX ст.) / Віра Степанівна Калабська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) [та ін.]. – Умань, 2010. – С. 130-136.
5. Калабська В. С. Патріотичне виховання молоді засобами українського фольклору на сторінках дитячої періодики Галичини (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Віра Степанівна Калабська // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : зб. наук. праць Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка / ред. кол. : Сбруєва А. А. (гол. ред.) [та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ, 2010. – № 3 (5). – С. 19-30.
6. Калабська В. С. Принцип народності у змісті підручників для учнів початкових шкіл Наддніпрянщини (II половина XIX – початок XX ст.) / Віра Степанівна Калабська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету : зб. наук. праць / гол. ред. Носко М. О. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 79. – С. 156-161. – (Серія «Педагогічні науки»).

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Калабська В. Виховний потенціал збірки П. Демуцького «Ліра та її мотиви» / Віра Калабська // Гумань : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Н. П. Сивачук (відп. ред.), Г. М. Падалка, В. В. Радул [та ін.]. – Умань : Алмі, 2007. – Вип. 1. – С. 73-78.
8. Калабська В. Питання етнопатріотичного виховання молоді України засобами фольклору на сторінках часопису «Молода Україна» / Віра Калабська // Гумань: зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Н. П. Сивачук (відп. ред.), Г. М. Падалка, В. В. Радул [та ін.]. – Умань : Алмі, 2009. – Вип. 2. – С. 44-49.
9. Калабська В. С. Український фольклор – чинник патріотичного виховання особистості (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Віра Степанівна Калабська // Український фольклор у змісті підготовки майбутнього вчителя мистецько-педагогічних дисциплін : зб. наук. праць / [ред. кол.: Калабська В. С. (відп. ред.), Кремешна Т. І. [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 1. – С. 28-44.
10. Kalabska V. Ukrainian folklore as of the junior pupils' patriotic education (based on the materials of the collection «Ukrainian sayings, proverbs» (1864) by M. Nomys) / V. Kalabska // International Science Ukrainian Edition. Humanities and Medical Science. Vol. 2. – USA, 2010. – С. 53-56.
11. Калабська В. Використання творчої спадщини українського народу як важливої складової формування патріотизму майбутнього вчителя музичного виховання / Віра Калабська // Слов'янське музичне мистецтво в контексті європейської культури : зб. матер. ІІІ міжн. науково-практ. конф. молодих учених та студентів / ред. кол. : С. В. Подолянчук (голова) [та ін.]. – Вінниця : Вид-во ВДПУ імені М. Коцюбинського, 2009. – Ч. 1. – С. 26-28.
12. Калабська В. С. Патріотична діяльність та спадщина С. Рудницького / В. С. Калабська // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ : мат. всеукр. науково-практ. конференції / ред. кол.: Комар О. А. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2009. – С. 36-38.
13. Калабська В. С. Колядки як засіб формування патріотизму / В. Калабська // Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти : здобутки, проблеми та перспективи : мат. всеукр. науково-практ. конференції / ред. кол.: Дудник О. В. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2011. – С. 66-70.
14. Калабська В. Використання зразків українського фольклору в сучасній початковій школі (на матеріалі шкільних програм) / Віра Калабська // Хрисанф Ящуржинський – фольклорист, етнограф, патріот : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, 22 березня 2012 р.) / гол. ред. Сивачук Н. П. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 39-48.

АНОТАЦІЇ

Калабська В. С. Формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут вищої освіти НАПН України, Київ, 2013.

У дисертаційному дослідженні здійснено спробу цілісного історико-педагогічного аналізу проблеми формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору у другій половині XIX – першій чверті XX ст.

На основі системного аналізу наукової літератури та історичних джерел розкрито суть концепту патріотизму. Досліджено рецепції патріотизму другої половини XIX – першої чверті XX ст. (імперська, національна, радянська). Висвітлено виховний потенціал українського фольклору патріотичного спрямування та визначено засоби, шляхи, форми і методи, що сприяють формуванню патріотизму.

Особливу увагу приділено українській сільській родині кінця XIX – першій чверті XX ст. Оскільки саме вона була основним осередком патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами фольклору. Здійснено аналіз дитячих часописів означеного періоду і виявлено у їхньому змісті фольклорний матеріал патріотичного спрямування.

Здійснено аналіз творчого доробку українських педагогів і громадських діячів щодо використання виховного потенціалу української усної народної творчості у формуванні патріотизму в початковій школі в означений період. Виявлено зразки творів українського фольклору, що активно використовувалися у змісті підручників для початкової школи (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) і сприяли формуванню патріотизму в учнів. На основі узагальнення історико-педагогічного досвіду другої половини XIX – першої чверті XX ст. обґрунтовано можливості використання творчої спадщини педагогів означеного періоду у процесі формування патріотизму в учнів початкових класів засобами фольклору на сучасному етапі.

Ключові слова: патріотизм, рецепції патріотизму, етнопатріотизм, імперський патріотизм, радянський патріотизм, український фольклор, українська сільська родина, дитячі часописи, підручники для початкової школи.

Калабская В. С. Формирование патриотизма учеников начальных классов средствами украинского фольклора (вторая половина XIX – первая четверть XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт высшего образования НАПН Украины, Киев, 2013.

В диссертационном исследовании осуществлена попытка целостного историко-педагогического анализа проблемы формирования патриотизма учеников начальных классов средствами украинского фольклора во второй половине XIX – первой четверти XX в.

На основе системного анализа научной литературы и исторических источников раскрыта суть концепта патриотизма. Анализ работ современных украинских ученых дал возможность выявить этноцентрический подход к решению проблемы формирования патриотических чувств, истоки которого разрабатывались

исследователями, просветителями, общественными деятелями второй половины XIX – первой четверти XX в. В основе этноцентрического подхода лежит убеждение, что патриотизм начинает зарождаться у ребенка еще в материнской школе, он выражается в любви к матери и отцу, родному языку, культуре, природе, устной народной словесности. Под влиянием фольклора формируются следующие составные этнического патриотизма как: эмоционально-волевой, мотивационный, когнитивный, этноидентификационный.

Исследовано рецепции патриотизма второй половины XIX – первой четверти XX в. – имперская, национальная, советская. *Имперская* рецепция патриотизма официально господствовала до 1917 г., зиждилась на принципах: «православие», «самодержавие», «народность». *Национальная* рецепция патриотизма возникла в противостояние имперской и существовала параллельно, господствовала в обществе с 1917 по 1920 гг., формировалась на принципах, заложенных в украинском фольклоре, обычаях, традициях, познании истории родного края. Советская рецепция патриотизма начала формироваться в 20-х годах XX в. на территории советской Украины, в ее основе – коммунистическое учение про граждан без национальности, Родины.

Высветлен воспитательный потенциал украинского фольклора патриотического наклонения и обозначены средства, пути, формы и методы, которые способствуют формированию патриотизма.

Особенное внимание уделено украинской сельской семье конца XIX – начала XX в. Поскольку она была основной средой патриотического воспитания детей младшего школьного возраста средствами фольклора.

Выявлены методы формирования патриотизма в украинской семье: погружение в фольклорную стихию во время праздников, обрядовых действий; иллюстрации; беседы; примеры; наблюдения; авторитет родителей и старших; поощрение; похвала; наказание; коллективное воспитание; ролевые игры; самовоспитание; практическое участие детей в трудовом процессе; общая работа.

Осуществлен анализ детских журналов второй половины XIX – первой четверти XX в. («Ласточка. Письмо для русских детей» (1869-1881), «Библиотека для молодежи» (1885-1914), «Звонок» (1890-1914), «Читайте, дети» (1907), «Молодая Украина» (1908-1912, 1914), «Васильки» (1917), «Утро» (1919), «Мир ребенка» (1919-1939), «Новыми путями» (1923), «Пчелка» (1923-1935), «Красные цветы» (1923-1931), «Безбожник» (1925-1935) и др.) и выявлен в их содержании фольклорный материал патриотического направления.

Определен и осуществлен анализ творческого наследия украинских педагогов и общественных деятелей с целью использования имеющегося воспитательного потенциала в украинской устной народной словесности в формировании патриотизма, в начальной школе в исследуемый период. Выявлены образцы произведений украинского фольклора, которые активно использовались в содержании учебников для начальной школы во второй половине XIX – первой четверти XX в. («Книга для чтения» (1850) М. Шашкевича, «Грамматка» (1857) П. Кулиша, «Украинская азбука» (1860) М. Гацука, «Букварь южнорусский» (1861) Т. Шевченко, «Родное слово» (1864) К. Ушинского, «Книга для чтения» (1883)

Т. Хуторного, «ГраMATка» (1907) Г. Неводовского, «Родное слово» (1912) Б. та М. Гринченков, книга для чтения «Родное слово» (1917) С. Черкасенко, «ГраMATка» (1917) Нореца (Т. Лубенца), украинский букварь «Ярына» (1918) А. Воронца, книга для чтения «Ясные зори» (1918) М. Рудынского, «Начальная география для народных школ» (1918) С. Рудницкого, букварь «Солнышко» (1921) С. Титаренко, «Книга для чтения для трудовых школ» (1923) Т. та Н. Лубенцов, книга для чтения «Радуга» (1924) Я. Чепиги и др.) и способствовали формированию патриотизма учеников. На основе обобщения историко-педагогического опыта второй половины XIX – первой четверти XX в. обосновано возможности использования творческого наследия педагогов означенного периода в процессе формирования патриотизма учеников начальных классов средствами фольклора на нынешнем этапе.

Ключевые слова: патриотизм, рецепции патриотизма, этнопатриотизм, имперский патриотизм, советский патриотизм, украинский фольклор, украинская сельская семья, детские журналы, учебники для начальной школы.

Kalabska V.S. The Formation of the Primary School Pupils' Patriotism by Means of Ukrainian Folklore (the 2nd half of the XIX century – the 1st quarter of the XX century). – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Institute of Higher Education NAPS of Ukraine.

The attempt of integral historic-pedagogical analyzes of the primary school pupil's patriotism formation problem by means of Ukrainian folklore in the 2nd half of the XIX century – the 1st quarter of the XX century has been done in the thesis.

The essence of the patriotism concept has been exposed on the base of the scientific literature and historical sources systematic analyses. The patriotism reception (imperial, national, Soviet) of the 2nd half of the XIX century – the 1st quarter of the XX century has been investigated. Educational potential of the patriotic direction Ukrainian folklore has been enlightened and means, ways, forms and methods to form patriotism have been defined.

Much attention is paid to Ukrainian rural families who lived at the end of the XIX and the beginning of the XX century. It was the main centre of pupils' patriotic upbringing through folklore. Children's periodicals of the mentioned period have been analyzed and folklore patriotic works have been discovered in its contents.

Masterpieces of Ukrainian teachers and public men, who wrote about a great potential of Ukrainian folklore for pupils' patriotic upbringing of the same period, have been also analyzed.

The examples of Ukrainian folklore works, which were actively used at elementary school curriculum and formed pupils' patriotic feelings (the end of the XIX and the beginning of the XX century), were found.

The possibilities to use at present pedagogues' creative inheritance in the process of pupils' patriotic upbringing through folklore have been proved.

Keywords: patriotism, patriotism receptions, ethnopatriotism, imperial patriotism, soviet patriotism, Ukrainian folklore, Ukrainian rural family, children's periodicals, schoolbooks for elementary school.